Prof., dr hab. Alla Kamalova
Bałtycki Uniwersytet Federalny
im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie
Ulitsa Aleksandra Nevskogo, 14,
Kaliningrad,
Rosja, 236041

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Aleksandry Wąsiewskiej
pt. MAŁŻEŃSTWO W SYSTEMIE WARTOŚCI
MAZURSKICH STAROOBRZĘDOWCÓW
(na materiale traktatu Pawła Pruskiego „O ślubach")
napisanej pod kierunkiem dr hab. Heleny Pociechiny, prof. UWM

Recenzowana rozprawa doktorska mgr Aleksandry Wąsiewskiej zawiera badanie poświęcone oryginalnemu problemowi naukowemu i stanowi pewien etap fundamentalnej pracy, którą wykonują wykładowcy Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, opracowując historię i spuściznę literacką byłego staroobrzędowego klasztoru pw. Świętej Trójcy i Zbawiciela w Wojnowie.

Ihumen klasztoru Paweł Pruski w swoich rozważaniach o charakterze sakramentalnym małżeństwa sformułował własne rozumienie roli społecznej rodziny, zaprzeczające podstawom duchowej doktryny staroobrzędowców odłamu fiedosiejowskiego, do których należał. Innowacje w życiu klasztoru i wiejskiej wspolnoty wprowadzone przez o. Pawła nie zostały zrozumiane i przyjęte, natomiast polemika, którą prowadził z fiedosiejowcami, nabyła innego wydźwięku, kiedy założył w Johannisburgu drukarnię, a później, w 1867 r., zostawił Wojnowski klasztor i dołączył do Cerkwi Prawosławnej. W obszernej spuściźnie religijno-polemicznej i naukowej o. Pawła dominują dwa wątki: głoszenie jednowierstwa jako aktu połączenia z Matką-Cerkwią i obrona ślubów zawartych „bez świetego słowa". Archimandryta klasztoru pw. Świetego Nikoły w Moskwie Paweł był powszechnie znany jako utalentowany pisarz, publicysta i misjonarz, który aktywnie działał w klasztorach i wspólnotach rozrzuconych po Zachodnim kraju XIX-wiecznej Rosji. W Słowniku Encyklopedycznym pod redakcją Brockhausa i Ephrona o Pawle Pruskim czytamy: „Szczodrze obdarowany samouk, znawca starożytnej rosyjskiej literatury i utworów Świętych Ojców Kościola, on pisał lekko, prosto i przekonująco, obalając wszystkie punkty nauki Raskoła". Ten cytat przytaczam, by podkreślić znaczenie historyczne i kulturowe przedmiotu i obiektu badania: polemiki o istocie małżeństwa

prowadzonej w ciągu około 200 lat wśród staroobrzędowców oraz tekstów zredagowanych i opublikowanych po raz pierwszy przez Pawła Pruskiego w Drukarni Słowiańskiej w Piszu.

Zwrócę się bezpośrednio do analizy rozprawy doktorskiej mgr Aleksandry Wąsiewskiej.

Tekst rozprawy ma tradycyjną strukturę, zawiera Wstęp (s. 5-11), trzy Rozdziały (ss. 12-41; 42-3; 884-129), Zakończenie i Streszczenie w języku rosyjskim (s. 130-140) oraz listę bibliograficzną (s. 141-150), Indeks utworów, imion i źródeł w języku polskim i rosyjskim (s. 151-164). Muszę stwierdzić, że struktura tekstu jest bardzo dobrze przemyślana, struktura rozdziałów jest logiczna, nagłówki rozdziałów i podrozdziałów są sformułowane poprawnie.

Wstęp zawiera krótki szkic z historii Schizmy (Raskoła) Cerkwi Prawosławnej w Rosji w połowie XVII w., w tym rozdziale zostały przedstawione warunki historyczne i przesłanki polemiki o istocie sakramentalnej małżeństwa (tzw. ślubnej polemiki), sformułowano cele badania i hipoteza badawcza.

Temat rozprawy *Małżeństwo w systemie wartości mazurskich staroobrzędowców (na materiale traktatu Pawla Pruskiego „O ślubach")* wymagał od doktorantki dodatkowego przedstawienia takich zagadnień, jak dzieje ruchu starowierskiego, historia osiedlenia fiedosiejowców na Mazurach, geneza polemiki „o ślubach" w źródłach chrześcijańskich i jej odrodzenie i rozwój w czasach Schizmy w Rosyjskim Kościele Prawosławnym; droga życiowa, powołanie i spuścizna twórcza Pawła Pruskiego. Autorka rozprawy była zmuszona do opracowania metodyki, którą mogłaby zastosować podczas przeprowadzenia badania zbioru utworów o ślubach, który ułożył Paweł Pruski, korzystając z gotowych kontekstów i reminiscencji, odwołując się do Pisma Świętego oraz utworów Świętych Ojców Kościoła, występując jednocześnie w roli redaktora i komentatora. Uważam, że Doktorantce udało się zorganizować zadania badawcze w sposób logiczny i poprawny, realizując je w trzech Rozdziałach rozprawy, każdy z których przedstawia po kolei rozwiązanie zadań metodologicznych, historiograficznych (tak, jak my dziś rozumiemy historiografię) i ściśle filologicznych.

Rozdział pierwszy przybliża bazę metodologiczną badania i opisuje trzy podstawowe zagadnienia: stan obecny badań nad historią i kulturą straroobrzędowców w Polsce oraz nad polemiką o ślubach; metodologię badań tekstologicznych we współczesnych naukach humanistycznych i kierunki badań nad tekstem oraz zagadnienia aksjologii i wartości jako kategorii filozoficznej i powszechnika pojęciowego. Doktorantka zapoznała się dogłębnie z powyższym materiałem, dobrze zna literaturę przedmiotu i źródła. W związku z zawartością tego rozdziału pozwolę sobie na następujące uwagi i refleksję.

Tekstologię jako dyscyplinę naukową można potraktować tak w znaczeniu węższym, jak szerszym. Rozumiana wąsko, stanowi dyscyplinę filologiczną, zadaniem której jest

prowadzenie badań nad historią i losem utworów pisanych w celu dalszego włączenia do obiegu naukowego. W znaczeniu szerokim tekstologia jest równoznaczna teorii testu i opiera się na różnych metodykach badań nad tekstem. Z tych rozdziałów dysertacji, które zostały poświęcone bezpośrednio tekstom, wynika, że Doktorantka zaakceptowała przede wszystkim to drugie, bardziej szerokie podejście do tekstu i do tekstologii jako kierunku badań naukowych. Ponieważ lista kierunków tekstologicznych jest dość obszerna, sądzę, że należałoby wyodrębnić te, które są aktualne dla przeprowadzonego badania. Sądzę również (i jest to moja subiektywna opinia), że podczas definicji pojęcia tekstu należałoby zwrócić szczególną uwagę na prace Jurija Łotmana, ponieważ jego praca *Текст в тексте* wydaje się być aktualna dla danego badania.

Przekonująco i zwięźle Autorka przedstawia teorię wartości, skupia się na podstawowych dla danego badania problemach rozumienia wartości i typologii wartości. Należy zwrócić uwagę na to, że Autorka nie zawsze odróżnia znaczenie słowa *wartość,* jego sens w tekście oraz zakres i treść pojęcia wartości jako terminu naukowego.

Rozdział drugi rozprawy przedstawia konkretny problem badawczy: historię i istotę staroobrzędowej polemiki o charakterze małżeństwa. Ten rozdział zawiera bogaty materiał faktograficzny, został logicznie zbudowany, przekonująco podany. Muszę się przyznać do tego, że czytałam go z zainteresowaniem i pożytkiem dla siebie, uzupełniłam i poszerzyłam własną wiedzę o staroobrzędowcach, szczególnie o Wojnowskiej wspólnocie, spójrzałam pod innym kątem na te stosunki rodzinne, które zostały ukształtowane już w wieku XX. Proszę poprawić pisownię imienia Wasilij (s. 52) i zastąpić błędne określenie wieku XVIII na XIX (s. 59).

Rozdział trzeci przedstawia właściwie badania nad tekstem zbioru *O ślubach*. W tym rozdziale pracy robi wrażenie to, że Autorka stosuje metodykę tekstologii tak wąsko, jak szeroko rozumianej. Pierwsza metodyka została zastosowana podczas rekonstrukcji historii stworzenia tekstów opublikowanych w zbiorze, podczas analizy ich treści pod kątem wykorzystanych źródeł, podczas ekscerpcji cytatów o małżeństwie oraz podczas próby identyfikacji autorstwa tekstów i ich fragmentów. W taki sposób Doktorantka przygotowała bazę do dalszego badania nad zawartością zbioru. Autorka nie pozostaje przy charakterystyce metod i zabiegów badawczych, lecz przeprowadza wnikliwą analizę kontekstów z utworów Pawła Pruskiego, opublikowanych w opublikowanym oficjalnie kilkutomowym zbiorze jego artykułów. Wyekscerpowane konteksty Doktorantka porządkuje w sposób, który pozwala czytelnikowi na samodzielne modelowanie sensów, które w opinii polemista charakteryzują istotę małżeństwa. W terminach lingwistyki kognitywnej taki sposób reprezentacji można odebrać jako *frame* zawierający informację do odpowiedzi na pytania «Co to jest?», «Jakie to jest?», «Po co to jest?»

(przytaczam tutaj standardowe pytania). Podążając za logiką kwestii polemicznych Pawła Pruskiego, Doktorantka opiera rozumienie istoty małżeństwa i jego sakramentalnej wartości na wykryciu intertekstualnych związków w tekstach i dobiera do tego odpowiedni komentarz, przytaczając w tym celu cytaty z utworów. W taki sposób zostaje ułożony następujący łańcuch pojęciowy: „małżeństwo jest koniecznym warunkiem do rodzenia i wychowania dzieci – ślub spełnia się w niebie – wartość małżeństwa została potwierdzona w autorytatywnych źródłach chrześcijańskich – związek małżeński porządkuje stosunki małżeńskie" etc. *De facto* zostaje zbudowana gestalt-struktura, która pełni funkcję informatywną oraz sugestywną, będąc jednocześnie bodźcem wywołującym emocjonalną reakcję.

Podobne obserwacje potwierdzają wspomniane w Rozdziale 2. rozprawy cechy Pawła Pruskiego jako polemisty, który nie stosował emocjonalnej krytyki swoich przeciwników, tylko budował głęboką podstawę dowodową dla swoich wniosków i przedstawiał je bardzo logicznie w oparciu o strategie komunikatywne. Doktorantka jako badaczka głęboko zanurzona w problematykę tekstu to wszystko potrafiła zrozumieć i przedstawić w swojej pracy. Inna sprawa, że nie wszystkie wnioski płynące z badania uzyskały odpowiednią interpretację teoretyczną w tekście rozprawy.

W Rozdziale 3. rozprawy Doktorantka analizuje przykłady środków stylistycznych, które klasyfikuje jako antonimy i synonimy. Moim zdaniem, takie określenie nie zawsze odpowiada cechom leksykalno-paradygmatycznym i semantycznym tych jednostek. Sądzę, że należałoby mówić raczej o antytezie i ekwiwalencji pojęciowej albo podkreślić różnicę pomiędzy synonimią czy antonimią leksykalną a semantyczną (kontekstualną).

Lista bibliograficzna zawiera pozycje, które odpowiadają tematowi rozprawy, jej celom i zadaniom. Literatura naukowa cytowana w pracy uwzględnia tak pozycje, które się ukazały drukiem w XIX – XX ww., jak również najnowsze publikacje, w tym za rok 2019. Wśród pozycji bibliograficznych znajdują się artykuły naukowe, monografie, dysertacje, słowniki polskie, rosyjskie, angielskie (147 łącznie). Literatura przedmiotu świadczy o zakresie wiedzy Doktorantki z historii, archeografii, religioznawstwa oraz, oczywiście, językoznawstwa. Należy jednak zaznaczyć, że na liście bibliograficznej zabrakło kilku prac poświęconych historii Wojnowskiego księgozbioru, opublikowanych uczonymi z Olsztyna: Zoi Jaroszewicz-Pieresławcew (jest przypis na s. 7), Joanny Orzechowskiej czy Anny Tokarewicz..

Wśród źródeł badania wymienię artykuły i księgi Pawła Pruskiego, które ukazały się drukiem w latach 1868-1883, jak również po jego śmierci, w latach 1897-1989 (10 pozycji

łącznie). Te obserwacje świadczą o uwadze, którą przywiązuje Doktorantka do źródeł pozwalających na szerszy ogląd tematu dysertacji.

Należy szczególnie podkreślić wartość ułożonego przez Doktorantkę Indeksu utworów, imion i źródeł. Opracowanie takich Indeksów wymagają od uczonych specjalnego przygotowania i świadczy o opanowaniu przez Doktorantkę zawodowych umiejętności naukowych oraz posiadaniu prawdziwej kultury filologicznej.

W Zakończeniu Doktorantka podsumowała wyniki przeprowadzonego badania, które w całości odpowiadają treści i celom rozprawy.

Jako recenzentka oceniająca rozprawę doktorską mgr Aleksandry Wąsiewskiej, kierowałam się zasadami ogólnymi oceny prac doktorskich, zwracając uwagę na znaczenie ogólnonaukowe, ogólnokulturowe i lingwistyczne recenzowanego badania, jego aktualność i zgodność z współczesnymi kierunkami badań.

W związku z powyższym stwierdzam, że praca doktorska mgr Wąsiewskiej stanowi informatywne, oryginalne badanie o dobrze przemyślanej strukturze, cele badania zostały osiągnięte, zadania wykonane. Podkreślam szczególnie aktualność badania, które dotyczy problemów kultury i piśmiennictwa staroobrzędowców zamieszkałych w Polsce, podstaw życia duchowego tej grupy etniczno-konfesyjnej i działalności ich duchowych przewódców. Drobne uwagi i propozycje mają charakter subiektywny i nie wpływają na ogólna pozytywną ocenę rozprawy.

Recenzowana rozprawa pt. *Małżeństwo w systemie wartości mazurskich staroobrzędowców (na materiale traktatu Pawla Pruskiego „O ślubach”)* mgr Aleksandry Wąsiewskiej spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

25.06.2020 Alla Kamalova